

BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY HADJÁRATA AZ OROSZOK ELLEN 1580-BAN.

Báthory Istvánnak, a dicső emlékü lengyel királynak az oroszok ellen 1580-ban folytatott győzelmes hadjárataról az egykorú *Gyulai Pál* egy kis könyvecskét irt, melynek *egyetlen ismert példányát* a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár őrzi.

A kis mű 21 lapnyi nyomtatvány, melynek teljes címe a következő:

Commentarius rerum à Stephano rege, adversus magnum, Moschorum ducem gestarum, Anno 1. 5. 80. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Helti. Anno 1. 5. 81.

E b. folyóirat szerkesztősége kívánatosnak tartván azt, hogy e nagyérdékű egykorú forrásmű a magyar hadi történelem barátai számára általánosan hozzáférhetővé tétessék, nekem juttatta a megtisztelő megbízást, hogy Gyulai munkáját magyar fordításban¹⁾ közze tegyem, mely megbízásnak a következőkben felelek meg.

Emlékirat István királynak az oroszok nagyfőjedelme ellen 1580-ban viselt háborújáról.

A király, miután előre gondoskodott élelemről, lövő és minden hadi eszközökről, előre küldvén hajóit, bár országa távolabbi részeiből csapatjai még nem gyűltek volt össze, mindazáltal gondolván, hogy elkészültségének hírére gyorsan fogják követni, június 16. Vilnából elindul és innen 50,000 lépésre megáll. Azután úgy intézvén útját, hogy ötet lassanhaladásában mind a lovasság,

¹⁾ Az eredeti latin szövege a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban 1543/a. könyvtári szám alatt.

mind a gyalogság mindenfelől követhesse, július 27. Vitepscumba érkezik. E város Vilnától négyszázezer lépésre van, két várral, a hely fekvésével, a mellette haladó hajókázható Dwina folyóval igen megerősítve.

Ekkor a király seregeit számbavévén, haditanács elibe terjeszti, hogy mely vidékre fogja vezetni seregét és az ellenséges föld mely részein kezdi meg a háborút. Két igen nagy és népes város: Smolensk és Velikilucum képezte működése központját, melyek közül ez utolsó a Lovat folyó mellett, amaz a Boristhenes¹⁾ mellett feküdt. De minthogy az út Smolenskhez pusztá helyeken vezetett és a vidéket a mieink gyakori kiütéseik által tűzzel-vassal elpusztították és a határszélről távol feküdt, attól tartott, hogyha seregerejét oda fordítja, a közlekedés és eleséghiány miatt bajba jut és az ellenségnek nyitva lesz az út Lithvánia megtámadására. S ha Smolenskbe menne is, úgy látszott, hogy az ellenség nem lesz távol tartható Livoniától (Liefland), holott pedig ép az volt célja e hadi vállalatnak. Az sem volt remélhető, hogy a muszka azon városért, mely az ő országától távol a Boristhenes mellett feküdt, erejét kockáztatni fogja.

Ezek figyelmes megfontolása után arra határozta magát, hogy Velikilucumba vonul, a hová bár erdős helyeken vezetett az út, mégis, minthogy a vidéket pusztítás nem érte s a Duna (Dwina) és Usuiata folyókon a hadi és élelmi szerek kényelmesen szállíthatták, úgy látszott, hogy a seregvezetésben kisebb akadály, nehézség fog előfordulni. Ezek mellett Velikilucum annyira közel van Livoniához, hogy ha azon várost a király hatalmába keríti: mind eleséget nyerhet Livoniából, mind az utat elzárja Moschoviából Livoniába, mind végre nagy tartományától fosztja meg az ellenséget. Végre szeme előtt lebegett a királynak az is, miszerint megtörténhetik, hogy ha elvesztvén a béke reményét, látná a muszka azon város megtámadását, mely mindig az ő hatalma alatt volt és mindenfelé erős őrsége van, az övéinek segélyére jönne s így valami alkalom nyílnék nyílt harcban megmérkőzni, a mire nagyon vágyott a király. Ehhez járult, hogy Velikilucum körül az egész tartomány földje termékenységgel s minden egyéb dolgok

¹⁾ Boriszthenes-Dnieper.

bőségével dúsabb lévén a többiek felett, emberei és barmai táplálására könnyebben szerezhet eleséget. Plescoviáig a föld mindennütt művelve, sík mezőkkel, népes községekkel rakva, lakva, ha a király hatalmába kerül, nagy előnyt és hasznot nyújthat őrsgben hagyott katonáinak.

Velikilucumba akarván menni, két vár állott előtte, kemény muszka őrsggel megerősítve: *Velisa* (Wieliz) a Dwina folyó innenső partján és *Usviata*, hasonnevű folyó mellett. E két vár bevételét, hogy háta megett ellenség ne maradjon, elhatározta, seregét két-részre osztja. Zamoscius Jánost tehát, az ország kancellárját hétézerrel előre küldi Velisa megvételére. Ő maga a negyedik táborral Surasum városhoz megy. Itt két igen fontos okból négy napig megállott. Először, hogy a Dwina folyón hidat verjen a sereg átszállítására és másodsor, hogy ezen késedelem által időt nyerjen megtudni, mit csinált Zamoscius Velisánál, mely 40 ezer lépésre volt Surasumtól. Ő pedig (Zamoscius) darabos úton vezetvén csapatait Velisába, mihelyt a sűrű erdőn áthatolt, megszemlélvén a hely fekvését, három oldalról körülsáncolja, földvédeket csinál, lövegeit legnagyobb gyorsasággal a várra irányoztatja. Mert a hol a Dwinát érintette, nem volt bekeríthető. Az ostromszerek működésbe hozatván, midőn a Velisaiak látták, hogy falaikat döngetik s a mieink bámulatos bátorsággal visznek üszköket, fáklyákat a falakra: a várost bántatlanság kikötése mellett feladják. A király ezt megtudván, míg a hidat csinálják, meghitt embereivel Velisa megtekintésére rándult.

Velisa elfoglalása után a muszka levelet küld neki, melyben szerényen és alázatosan (a min legtöbbben csodálkoztak) jelenti, hogy ő már mind a maga, mind az elődei szokása ellenére követet küldött hozzá, kinek a békekívánalmaihoz és méltányos föltételekhez illő utasításokat adott ugyan, de mivel nem tudja tisztán, hogy a király tőle mit követel, attól tart, hogy nem leend megelégedve azokkal, a miket követje az ő nevében ajánl: kéri tehát, hogy a király vagy levél által a lehető leggyorsabban jelezze követeléseit, vagy annak teljesítését bizza az ő követére. Továbbá, hogy mielőtt a követet kihallgatná, seregét tartsa a maga határaiban s ne engedje, hogy az ő hatalmában lévő tartományokra kiüssenek. Végre ne kívánjon keresztyén vért ontani, s ne idegenkedjék az

ajánlott békétől, megemlékezvén amaz üdvös intésről, hol az isteni próféta így szól: «Most azért ti királyok legyetek eszesek, ti földnek bírái, kormányzói tanuljatok.» A második zsoltár e végsorait levelebe szötte.

A király elolvastván a levelet, nem tágitott, terve kivitelét folytatja s miután a Dwinán elkészült a három híd, összes seregét átszállítja a tulsó partra s ott tábort üt. Következő nap más levél jön a muszkától, sokkal alázatosabban írva, mint az előbbi. Tartalma ez volt: A követ, bárhová parancsolja a király, kész menni; várja meg tehát, míg a nagy utat megteszi s ne gondolja, hogy a 3 napi késedelem, míg a tőle (muszkától) küldött követet várja, nagy kárára lesz ügyének.

A szokott gyorsasággal felhagyni nem akaró királyt késeltette az utak nehézsége, az erdős alig járható helyek, a fák összevissza nőtt ágai mintegy folytonos határgyepű akadályozván. Ezek mellett a gyakori tavak, mocsáros talaj miatt, midőn lovak, emberek nyomai, lábai alatt sülyedett, a litván csapatok nagy erőfeszítéssel hatoltak, a katonák lármáztak a király seregében, hogy a litvánok elől lassan mennek, későre készítik az utat, a pusztá földön kívül semmit sem hagynak a hátúlmenőknek. A király tehát a testőrgyalogságból kiválaszt 300 magyart s előre küldi, hogy a litvánokkal együtt gyorsabban készítsék az utat. Így a litvánok a Vilnai Palatinus vezetése alatt augusztus 15-én végre elérkeztek Usviata várához.

A király innen 10 ezer lépésre megállott. Usviata halmon volt, egy széles tó mellett, melyről nevezték el mind a várat, mind a belőle kimenő folyót. A muszkák ostromot várva, kevéssel azelőtt felgyújtották a vár alatt fekvő várost, befogadván a várba a városiak harczba nem való egész tömegét is. A Palatinus mielőtt a vár ostromához kezdene, hírnököket küld előre, hogy adják meg magokat, csupán annyit jelentvén ki, ha azonnal még nem adják és a király kegyelmére nem bízzák magokat, minden rosszat várhatnak. Azok bár kezdetben nyersen feleltek, de a mint látták, hogy körülzánczolják és vesszőkosarakat alkalmaznak, nem késtek a feladással, megijedvén leginkább gyalogjaink érkezésétől, kik egy éjszaka alatt

¹⁾ Szt. Dávid II. zsoltár, 10. vers.

ködobások között bámulatos munkával sánczot húzván, folytonos lövéseikkel senkit sem engedtek a szembe levő tornyon foglalkozni. A király a meghódolóknak bánthatlanságot adván, megengedte a prefektusok kivételével, hogy Moskoviába visszatérjenek, a kik akarnak. Másnap a király tábort ütven a régi Usviatánál, hajóra szállva kevesedmagával, a szembe levő folyón a vár megtekintése végett a tóhoz hajózott.

Miután Usviatát megerősítette őrséggel augusztus 20-án, innen tizezer lépésre tovább haladott. Eddig vízen szállíhatta ostromszereit, ezután szárazon kezdte szállítani. De semmi sem szorongatta annyira a katonákat négy napon át, mint a takarmány hiánya. Mintegy 60,000 lépés távolságra erdő volt, s oly természetlen és kiaszott a föld, hogy mindennemű takarmány hiánya miatt, a katonák fahajjal és ágakkal táplálták lovaikat. Mert fáradhataflan vizsgálás, keresés után a katonák, ha valamely tóra találtak, övig vízbe menve, szittyót és kákát szagattak. Végre a négy napon át kifáradt katonák mívelt és termékeny földre jutottak s mindenfelől a paraszt kunyhók és viskók barmokat és eleséget szolgáltatattak.

Tábort ütven itt, a katonáknak s állatoknak két napi pihenést engedett s azután való napon, augusztus 25-én harmincezer lépés utat megtévén, Kupuya faluhoz érkeztek. Itt a király gyorsan ebédelvén, azon lovassággal, melyet őrségül maga körül szokott tartani, Velikilucum fekvésének meg szemlélésére ment, mely 10 ezer lépés távolságra volt. Ennek pontos megvizsgálása után, minthogy lőtávolságra ment a várhoz, naphaladatkor visszatért a táborba. Zamoscius is, ki Vitepskaba előre volt küldve, más úton vezette sergét s az ellenség néhány kémjét elfogta, itt csatlakozott a királyhoz. Másnap a király felszerelt seregével a *Velikilucum* (Wielkie Luki) alatti síkságra leszáll. Egész seregét, melyet egyszerre együtt azelőtt senki sem látott volt, láthatóvá tette és délfelé az ellenség szeme előtt tábort üt.

Igen nagy és gyönyörű volt a síkság, gabonatermő mezőkkel, a gabona már meg volt érve s így mindennemű gabonát bőven nyújtott a seregnek. Másnap muszka követek jöttek, kiket a király, mielőtt a várat körülzárná, tanácsot híván össze, sátrába bocsátott, hogy kihallgassa. Azok pedig, mindenek várákozása felett, midőn

azt hitték, hogy a békére tartozó utasításokkal jöttek, szemtelenül kezdték azt követelni, hogy a király azonnal térjen vissza Litvániaába; nekik ugyanis nem áll hatalmokban, hogy követségi jelentéseket értelmezzék előtte, ki az ő földjüket ellenséges sereggel megszállva minden ellenséges dolgokat elkövet. A király jól ismervén a muszka cselt, könnyen észrevette, hogy ezen beszéd is az időhalasztás czéljára vonatkozik: a követeket sátrából kiutasította, csak annyit mondott: azon fog működni Isten segélyével, hogy rövid időn vegyék észre a követek, miszerint nem muszka birtokon vannak. A vár ostromát Zamosciusra bizza s meghagyja, hogy még azon nap támadja meg. Velikilucum vára kissé emelkedett helyen van s mindenfelől szép, terjedelmes és termékeny síkságra néz le. A város fa-fallal és keskeny mélyedésben álló vízzel vagy tócsával volt körülvéve s a vár keleti oldala felől emelkedik, északfelé igen hosszan elnyúlva, a király megérkezése előtt négy nappal az ellenség elégette, a várba bevívén minden házi butort, mindenkorú embereket is nagyrészen.

A Lovát folyó nyugat és dél között folyván le, a vár falai mellett meghajlik s annak harmadrésze mellett haladva a felgyújtott város közepén keresztül északra nyúlik és 300 ezer lépést haladva Nagy-Novogradiánál az Ilmen tóba ömlik. Ezen folyón kívül sáncz és állóvíz övezi az egész várat. Midőn tehát az ellenség előtt intő példa gyanánt állott, hogy a mieink megelőző évben Polociát elfoglalták, s a fa-falakban tűz ellen nincs remény a védelemre, ezt roppant munkával megerősítették. A régi gerendakapcsokat, melyekből a falak állottak, alólról a tetőig egészen földdel és gyepvel borították be oly vastagon, hogy a töltés felső részére földkosarakat állíthattak. Zamoscius tehát a király parancsa szerint a fekete csapatokkal, melyeket a háborura zsolddal fogadott, s azon többi csapatokkal melyekkel Velisát bevette s végre az egész magyar lovassággal átment a Lovat folyón; a városok ostromlásában jártasoknak leírja azon helyeket, hol árkot vonjanak és töltéseket emeljenek. A magyar gyalogság napnyugat felől, a lengyel a fekete csapatokkal észak felől a város romjain állott. Éj kezdetén kezdtek sánczot vonni s virradat előtt annyira vitték, hogy napfelköltekor az ellenség a várostromló készüléket az állóvízzel kapcsolatba hozva látta. Azon napon és a következő éjszakán annyira

készen voltak az ostromhoz tartozó dolgokkal, hogy szeptember 1-én a falrontó ágyúkkal a falakat döngetni kezdték. E napon, bár nagy mennyiségű golyót és port fogyasztottak el, még sem lehetett áttörni a fallal összefüggő töltést. A követek az ágyúk hangjára, mintegy mély álomból fölserkenve, béketárgyalás végett a királyhoz menetelre engedélyt nyerne. A követek a király előtt másodszer ismételten kezdik előadni mindazokat, miket a követek erre-arra a háboru kezdetétől fogva tettek és mondtak, s követelték először is, hogy felhagyván az ostrommal, elégedjék meg Livonia azon részével, melyet most bir; másodszer, hogy a foglyokért, a menyiben nála (Bátorinál) többen vannak, megint más foglyokat fogadjon el a két várral. A király félbehagyatta velök a balga, tétovázó beszédeket, s hogy hasztalan beszélnek a békéről, ha egész Livoniából ki nem vonulnak.

A követek, minthogy erre utasítások nem volt, arra kérik, hogy titkárát küldje el azonnal, hogy az ő urokat, fejedelmüket kérdezze meg: ezt megengedte kérésökre. Ez alatt a magyarok es lengyelek serényen ostromolják a várat. A király tudja minden perczen, mi történik az ostromnál, s ismételten parancsolták a vezetőknek

1) Azután, midőn a magyarokkal szembenálló bástyatöltésből annyi föld kiesett, hogy a katona addig felvergődhetik, honnan a fal felső részét hosszú dárdájával elérheti: mind a gyalogok, mind a lovasok közül gyors ifjakat szemel ki, tapasztalt vitéz vezetőkkel a gyűjtásra. Ezek szurokkal, faggyúval s más tüzet fogó anyaggal bekent fenyőket fejük fölött tartva, a mellökig érő állóvízen átmennek és a nagy töltésen versenyezve egymással fáradoznak és a dárdájok hegyére erősített fáklyákat a fal párkányzatához közelebb viszik. A muszkák a felmászókra iszonyú köveket dobnak, gerendákat hánynak, forró vizet öntenek fejükre vízesövekkel s mindennemű fegyverrel igyekeznek elborítani. A muszkák elszántsága és életmegvetése akkora volt, hogy midőn a mieink biztos lövései a tűz eloltására összeverődött muszkákat szánandó módon leterítették, mégis a levertek helyét azonnal más ujak foglalták el, tudván kétségkívül, hogy ott lesz vége életöknek. A mieink pedig kölcsönösen biztatva, bátorítva

1) Itt ekkora üres hely van.

egymást, az elfoglalt meredek tetőt védik, a tüzet gerjesztik, az üszköket hányják. Végre midőn látják, hogy a torony eléggé ég, a tűz terjedése miatt visszavonulni kényszerülvén, s az ellenség lövései között a vízen át visszajövéen, sáncaikba vonulnak. Nyolcz katonára esett el, kevéssel többen megsebesültek. Midőn még a torony égett, az ellenség a falat elvágja, hogy a tűz tovább ne terjedjen. A király látván, hogy ha a fal felső része egészen le is ég, ostromlőveggel a töltést nem lehet úgy leverni, hogy a mieink berohanására út nyíljon, tanácsot tart azonnal, s elrendeli, hogy a katonák bőrből készített védfedél alatt a falhoz menjenek és kapákkal a töltés legalsó részét ássák alá s innen ezután a belső falgerendákhoz és fundamentomhoz bejutva, a mint a körülmény kívánja, vagy tömeges fáklyákkal gyűjtsák meg a töltéstől megfosztott falat, vagy, ha a mieink veszélye nélkül lehetséges, porral vetessék fel az erődöket (turres). Hogy mi módon tegyék ezt, utasítást ad a vezetőknek s Zamosciussal is közölvén tervét, megparancsolja, hogy mindkét felől egyszerre kezdjenek hozzá. A kitűzött jutalommal biztatott katonák gyorsan teljesítik a rendeletet s a töltés kivájása után bemenne, az ellenségre végpusztulást hozó munkán működnek. Egyfelől a magyarok kivájván a töltést, porral aláaknázzák, másfelől a lengyelek a belső gerendák meggyújtására föltúrják a földet, s apróra megvizsgálják. Ekkor midőn a mieink közül némelyek azon nézetben voltak, hogy az ellenség szemben vagy átellenben minát készítvén, működésüknek elejét veszi, ellene szegül; ezen aggodalomtól megmenti egy muszka, ki a romokon át sebesen a mieinkhez fut s jelenti, hogy az ellenség észrevette ugyan a földásást, de az aknázásról semmit sem gyanítván, csak a tetők öntözésére határozta el magát, ha a gerendák meggyulnának.

Zamoscius, jóllehet az előtt gyakran feladásra intette az ellenséget, hirnök által, mégis a király parancsából, ki a várat és ellenséget (?) megtartani kívánta, a szökevényt díszesen föltöltöztetve a falhoz küldi a muszka nyelvben jártasokkal s az ellenségnek izeni: hogy a megintésökre és megtartásokra alkalmas utolsó időpont itt van; ha balgaságokban inkább akarják a király erejét, mint kegyelmét tapasztalni, haragtól dühös katonáinktól a legnagyobb rosszat várhatják.

Az ellenség vagy helyzetében bízva, vagy a végzettől hajtva kegyetlen veszekedéssel felel, a szökevény kivételével, hogy előbb fogják őket keresztre huzatni látni, mint sem az áruló tanácsának engednének. Zamoscius látva ezek átalkodottságát, elmegy mind a magyar, mind a lengyel ostromlókhoz s utasítja, hogy mind a gyújtással, mind a porral egyszerre tegyenek kísérletet.

A magyaroktól alá tett por a szembe levő bástyát (turris) annyira megfosztotta minden földtöltésétől, hogy az az égésnek könnyen martalékul válhatott. Ezt látván a magyarok, a láng élesztésére készített fáklyákat hoznak s a muszkák kemény oltalmazása daczára is a bástyára hányják. Ezen égés a felső emeletbe kapván, a másik erődig terjedett, a Caurus¹⁾ szél is segítvén.

A lengyelek is hasonló buzgalommal elhanyagolva a töltést, a fal legalsó részeihez jutottak. Bekövetkezvén a sötétség: az éjszaka nagyrésze a katonák morájával telik el, fenyegetvén az ellenséget, hogy betörnek s felkonczolják. Másnap reggeli 3 óra körül, midőn azt hitték, hogy a lengyelektől támasztott tűz már el van oltva, keményebben fúván az északi szél, egyszerre megújul s határtalanul növekszik.

Ekkor az ellenség vélve, hogy a dühöngő lángot lehetetlen megállítani, végre a végveszély félelmétől kényszerítve napfeljöttkor megígéri, hogy a várost feladja.

Erre semmi egyebet nem feleltek, hanem hogy azonnal tegyék le fegyverüket és elolván a tüzet, a hivatali személyzet (magistratus) menjen ki s bizza magát a király tetszésére.

Ezeket, minthogy előbb nem bátorkodtak jönni, kiküldött alkalmas emberek a vár romjain bántatlanul kilhozták. Ezt látván katonáink, szitkozódtak: Hát azért bocsátják el másodsor is az ellenséget, hogy harmadszor is fegyvert fogjon a király ellen, s több katonának veszedelmére lehessen? A király szelídségét és kegyelmét gúnynak tartja az ellenség. Menjenek tehát, a kiknek annyi fáradság és küzdelem után sebjeik és szövetségeseik elveszése annyi keserőséget okozott és az ellenség vérével elveszett bajtársaik szellemének áldozzanak. Így a vezér parancsának meg-

Caurus északnyugati szél.

hallgatása nélkül a romokon berohannak s nagy öldöklés után a várat kirabolják.

Ezen katonai támadásban mégis figyelem volt a korra és nemre, mert a gyermekek és nők megkímélése mellett csak a felderültek ellen dühöngtek s ezek közül is többen megmaradtak a mieink könyörületéből. A zsákmány legnagyobb részét tűz emésztette meg, mert az egész vár hihetetlen gyorsasággal leégett s a fellobbantott por mind a mieink, mind az ellenség közül soknak veszedelmére volt.

Ez volt a velikiluci vár sorsa. September 5. (Nonis septembris) az ostrom megkezdése után ötödik napon bevétellett.

A király fájlalta, a mint megtudta az ellenség ölését, s azonnal oda küldött, hogy a katonák tartózkodjanak az öldökléstől. Már megtörtént, jelentették. Nem kevesen voltak, még pedig komoly, tekintélyes férfiak, kik helyeslélvén a katonák tettét, úgy nyilatkoztak, hogy az ellenség méltán gyilkoltatott le, mivel a királynak a legyőzöttek iránti túlságos kedvezése egyfelől, másfelől pedig az ellenség megtartásában való szíves készsége a barbárokat oly merészségre ragadta, hogy nincs oly jelentéktelen váracs, mely ne lenne bátor a győzhetlen király seregének ostromát bevárni. A barbárok ezen túlmerészségét ápolja azon egyszer lelkökbe vésődött nézet, miután a legterhesebbet tapasztalták, hogy a király szelidségében kész menedéket fognak találni.

Azok, a kik Polociánál, Velisánál, Usviatánál elbocsátattak, kivéve a Velikiluciakat, mivel a király jóságát tapasztalták, megátalkodottabban fel- és ellentállottak. Káros a kegyelem, mely azután új küzdelemre ad okot. El kell rémíteni a túlságos bátorságtól az ölés félelme által, hogy azt állíthassák egykor : a meggyőzötteknek nem kell visszaélni a győző könyörületével.

Azt sem kell remélni, hogy az iszonyú vad népet mások emberies eljárása vitézi versenyre hívja fel. Ezen kétév alatt a mi markotányosaink és podgyászos szolgálaink közül a kiket elfogtak, egy sem volt a kit elkínózva meg nem öltek volna, hogy az előbbi idők kegyetlenségét elfelednék, midőn a meghódoltakat adott biztosítások ellenére egy helyre gyűjtötték s megölték, minden nem, kor és fajkülönbség nélkül iszonyú kegyetlenséget követtek el, hogy ily példát adjon a barbárnép, hasonló büntetéssel kell sújtani.

Ilyenekkel mentik a katonák eljárását. A király az ellenség leölése és a vár felgyújtása után, midőn a tanács elébe terjesztette, hogy helyre állítsák-e megint a várat? Neki ugyan tekintettel kell lenni a régi névre és helyre s így szól, de anlyira össze van rontva minden, hogy helyreállítására nehezebb, mint egy újnak építése, mert az égés minden épületet teljesen semmivé tett. A fal kerete az erődök (turris) sűrű romja miatt megszakadozva állott, s a régi falakhoz adott töltés megtépve, gyengítve ingadozott, miután a tűz megemésztette a belső gerendákat, melyek a földtöltést tartották. A király tehát a muszka éghajlat természetét figyelembe vévén, hogy a zord időjárás miatt bajba ne jusson serege, gyorsan munkához fogott, az egész vár keretét (kerület, ambitus) négy részre osztja, s a két rész helyreállítását magának veszi a magyarokkal, a harmadikat a lengyeleknek, a negyedik részt pedig a litvánoknak adja ki, hogy a különböző nemzetiségek közötti kölcsönös verseny a megkezdett művet annál gyorsabban befejezésre juttassa. Nehány nap már eltelt a munkában, midőn a takarmánygyűjtők a vidékről vissza futva a táborba, jelentik, hogy az utakat az ellenség elállta s a vidéken elszéledt gabonagyűjtőket mindennap fogdossa. Velikilucumtól 60 ezer lépés távolságra volt *Toropecia* vára, mesterség, fekvés és katonasággal igen megerősítve, s innen ütöttek ki takarmánygyűjtőinkre. Ezt megértvén a király, 500 lovas, 100 gyalogot, kik puskával lovakon szoktak menni, Barbalius György (Borbély Gy.) vezetése alatt az ellenség elűzésére küldi. György részint egy átszökött tatártól, részint az elfogott mezei emberektől megtudta, hogy az ellenségnek sokkal nagyobb csapatjai vannak, mint ő vélte, mivel *Toropecia* szokott őrségén kívül 4000 lovas van a vár mellett, *Toropecián* túl pedig 30 ezer lépéssel 6000 van letelepedve. Így György, bár égett a harcvágytól, mégis tartott attól, hogy helytelenül tesz, ha csekély számú katonájával a 4000-ból álló ellenséget megtámadja, tehát mellőzve e pillanatban a szép tervet, az ellenséggel való találkozást, biztosabbra határozza el magát. Gyorsan vissza küldi Philippovius Hieronymust, értesíti a királyt azok felől, a miket megtudott s egyszersmind, hogy katonákat küldvén segítségére, engedje meg, hogy az ellenséggel harcolhasson.

A király Zbaravust, Brazlaviai Palatinust 1400 magyar és

lengyel lovassal küldi. Ezekhez adatott még 120 magyar gyalogot, gyorsaság végett lóháton. A Palatinus rendeltetése volt, hogy napnyugta után a táborból kiinduljon s egész éjszakán úgy haladjon folytonosan, hogy virradat előtt egyesüljön Györggyel, ki a mi táborunk és Toropecia között csaknem egyenlő távolságban volt. Egyesítvén seregeiket, másnap csatarendben, a mennyire a helyszűke megengedte, gyorsan folytatják útjokat.

Az utakon kémszemlék voltak egymástól nem nagy távolságban, kik a mi előcsapatunkkal csatározva, miután könnyű csatát próbáltak, visszafutnak s jelentik a Toropeciában levőknek, hogy közelget az ellenség serege ugyan, de nem lehet tudni: mekkora, az erdő elvevén a látást. Azok rendes seregnek gondolván s ostromtól is tartván, minden butorzatot a várba visznek a városból, s hátra hagyván annyi őrséget, a mennyit a vár védelmezésére elégnek tartottak, 4000 lovaszt a városon kívül úgy állítanak fel, hogy ha a mieinkkel mérkőznének, megfelelhessenek, az ütközetet elfogadni ne kételkedjenek; ha nem mérkőzhetnek (impares), engedjenek, vonuljanak vissza, futásba helyezvén és keresvén szabadulásokat. Már az ellenséggel szembe lovagolt a mieink közül 30 lovas, s a puskások is elértek a patak partjához, mely a mieink és az ellenség között folyt, midőn közelgő seregünk zömét meglátták a muszkák, de utolsó részét még nem, futásnak erednek. A mieink lár-mázva, kiabálva űzik, s lovaik gyorsaságával beérik a szaladókat, vágják és fogdossák. A mocsáros vizű helyek akadályul voltak az üldözőknek, sokkal inkább mint a futóknak, minthogy az ellenség előtt ismeretes volt a hely, hol kisebb a víz, s a mellék-, kereszt-ösvényeken a helyi veszélyeket kikerülve gyorsan az erdőbe rohantak; a mieink pedig, mert nem ismertek a vizet, vagy lovastul belemerültek, vagy posványos, ingadozó talajon, mély sárban küzdöttek.

Az éj vetett véget az üldözésnek, csak egy közkatona hiányzott a mieink közül, az ellenségből 50 vágatott le, 100 elfogatott, kik között voltak nevezetes tekintélyes emberek is aranyos, bársony köntösbe öltözve.

De mindenekelőtt magokra vonták a figyelmet Dementinus, Cerementinus és Naschiochinus Gergely, ki a legközelebbi nyáron nagy kísérettel Vlnába volt küldve.

Ez a mieinkre tekintve így szólott: Lássátok, győzők, a sors

játékát, kinek a minap tisztelet jeléül fényesen elébe mentetek, azt most hátrakötött kezekkel foglyul vizítetek. Ugyanazon idő alatt, midőn a király Velikilucumot ostromolta, Dorahutaiskius Miklós, Poloci Palatinus, siker nélkül ostromolta *Nevela* várát. Mert az ellenség annyira megvetette ötet, hogy gyakran kiütött a várból a mieinkre az övéinek kára nélkül, a litvánoknak nagy veszteségére. A király tehát Bornemisza Jánost, kinek Velikilucum ostrománál nagy hasznát vette, hétszáz magyar gyaloggal *Nevelába* küldi a Palatinus segélyére. Mihelyt odaérkezett, hibáztatván az ostrom módját, ép a vár sánca mellett ostromkészüléket emel, és alkalmas helyen elrendezvén a magával hozott négy faltörő eszközt, a falakat döngetni kezdte. Az ellenség bízva, hogy mint a litvánok, úgy a magyarok támadásai ellen is sikerrel fog dolgozni, kinyitván a kaput, megtámadja a mieinket. Ezt látván Bornemisza, fegyverre kiált s ütközetre buzdítja katonáit. Maga kardot ránt s mindenekelőtt rohan az ellenségre, sokat levág, a többit sűrű lövések között a várba üzi. A muszkák nem kísértettek meg több kirohanást, csak nagyobb löszereket használtak, melyeket oly ügyesen irányoztak, hogy a mi ütegeinknek most a torkát, száját, majd oldalát, majd pedig kerekeit rontották, törték meg. Tűzet kellett hát alkalmazni a falak ellen, a muszka várak egyetlen veszedelmét, de a hely egyenetlen volta miatt ezt veszély nélkül tenni nem lehetett.

A felhágóknak a meredekség, a leszállóknak a sáncz egyformán akadályozta a támadást, a mint a katonák elhatározták vala. Ezt látva Bornemisza, a háromszögű torony ellen, melyet meg akart gyújtani, folyosót készített a föld alatt, hogy a vár sánca vizén átmenet legyen a katonáknak, melybe ha bevonulnak, az ellenség nem láthatja meg, minthogy a keskeny és mély sáncz őket elfedi és a közelségnél fogva biztosabban és gyorsabban juthatnak fáklyákkal a falakhoz.

E művet elvégezvén, veszély nélkül a falhoz érnek, s a tornyot meggyújtják. Az ellenség megjedve ezen véletlen dolgon, feladásról kezdett beszélni, hogyha fegyverestől s mindenestől fogva távozni szabad lesz. Bornemisza válaszolt: eleget enged az ellenségnek, ha életököt meghagyja; azt ha meg akarják tartani, letevén fegyveröket s ott hagyván mindenöket, a várból kimehet-

nek. A várat késedelem nélkül feladják, s bántatlanul elbocsátatnak a főnökökön (præfecti) kívül, kik magokat megadni nem akarták.

Két szomszéd vár volt még hátra: Zavolocia és Oseriscia, melyeket a király bevenni szándékozott, még a kedvezőtlen időjárás daczára is, hogy az elfoglalt tartományban ellenség ne maradjon.

Zamosciust tehát *Zavolocia* megvételeire küldvén, táborát Nevelához indítja, hogy az ő közeli megérkezésével az ellenségbe annál nagyobb félelmet öntsön egyfelől, másfelől pedig azért, hogy ha történetesen hosszabb ideig tartana Zavolocia ostroma, mely, a mint mondták, fekvésénél fogva vízzel és őrséggel meg volt erősítve, az ostromlónak kellő időben segílyt nyújthasson; végre azért, hogy Lengyelországba vissza akarván térni gyűléstartás végett, a haddal elfoglalt helyek őrzésére őrséget rendezzen. A Vilnai Palatinust *Oserisciába* küldi s kérdezteti az ellenségtől: A velikiluci vagy a többi várak őrségeit akarják-e követni? Mert ezek, mivel a király kegyelmére bízták magokat, bántatlanul elbocsátattak, amazok megátalkodottságokért halállal lakoltak. Az ellenség megmaradásáról gondoskodik. A prefectus átadván a várat, kéri a királytól, engedje meg, hogy Oratoraikhoz levelet küldjön, a levélben a gyalázatos feladást mentegetve ezt írta: Inkább akart annyi vitéz férfit fejedelmének kedvezőbb időkre megtartani, mint azoknak lemészárlásával a győzhetlen és szerencsés király haragját tapasztalni. E közben a belső Moscoviából visszatért hírnök oly hosszú levelet hozott az oroszok fejedelmétől, hogy azon lap könnyen megfelelt egy dárda hosszúságának. Azon levélben kéredett régi eredetével, s elődeinek azon népek feletti örökös hatalmával (mesésen hánytorgatta azokat). Azután hosszas kerülőutakon száll a békeföltételekre. Igéri, hogy Chochenhausumot Livoniában hét várral vissza fogja adni, ha a király Velikilucumot, Velisát és Nevelát visszaereszti. Abba is beleegyezik, hogy Livonia címét mindketten egyformán használják. Jelzi azt is, hogy utolsó levélben bővebb utasítást adott Oratorainak hírnöke által. Ezek midőn a király távollétében kihallgattattak, hosszas meghányás-vetés után is semmit sem végezhettek.

Zamoscius ezalatt keményen ostromolta Zavolociát.

Minthogy mindenfelől széles és mély tavak vették körül,

összefoglalt gerendákból nevezetes úszóhidat csináltat, mely rudakkal a vizeken hajtható és az erődökhöz irányítható volt átkelés végett. Voltak a vízből kiálló hegyes karók vagy czövekek a túlsó parttól 20 láb távolságra, melyek miatt a hidat nem lehetett a földhöz hozni.

Ezért midőn a magyarok sánczhúzásra, fal alatti erődkiészítésre s a torony felgyújtására átmenni kezdettek, a hídról vízbe kellett ugrani, mely a czövekek és föld között volt. Ez a gyors átkelést akadályozta, s a mieink közül többet megsebeztek a várból s az átszállók testeit a hideg víz megdermesztette, mert már havazott s úgy látszott, hogy a víz befagyott.

A katonák meg sem hagytak fel az átkelés reményével, készebbek voltak minden veszély kiállására, mintsem a zord idők miatt hosszasan tűrni a tartós ostromot. Az ellenség midőn látta, hogy a mieink akadályozva vannak az átkelésben, hogy a már átszállottaknak segélyt ne nyújthassanak kellő időben, a várból kijöve megtámadják.

Mindkét részről nagy hévvel összecsapva harcolnak. Az ellenséget meggyőzik és üldözik a mieink, egész a kapuig nyomják és vagdalják. A szaladóknak egyszerre segélyt küldenek a várból s a harc megújul. Ekkor a mieink, minthogy a nagyobb számú ellenség nyomta s a falakról is mindenféle golyókat, köveket lőttek és hánytak le s a mieink sem mehettek segítségökre, kezdenek visszavonulni s az oroszok keményebben nyomván, visszaűzik a vízhez. Itt midőn egyik a más előtt siet a hídra jutni, részint puskával a falról megsebeztetnek, részint összegyúródva vízbe esnek és elmerülnek. A magyar lovasság és gyalogság közül a legderekabak megsebesültek s a sebek orvoslására nem volt alkalmas az idő a napról-napra növekvő hideg miatt.

Igy sokak lelkében csüggedést támasztott nem az ellenség ereje s nem is a hely fekvése, hanem az évi időszak. Ezt látván Zamoscius, a körülményekhez alkalmazott beszéddel éleszti a katonák bátorságát, elmondja, hogy azon veszteség, melyet a hely egyenetlensége okozott, egyfelől magában véve csekély, másfelől pedig latba kell vetni s összemérni a sok szerencsés ütközettel s két éven át nyert folytonos diadallal; csüggetegségökkel ne csökkentsek az emberek rólok való jó véleményét, holott mindenütt és min-

den nép között teljes a meggyőződés az ő vitézségök felől; sem a mérhetlen hosszú utak, sem az ellenség ereje, sem végre a helyek és idők zordsága nem állhatnak nekik ellent. A király dicsősége és saját hírnevök érdeke követeli, hogy egy ostrom se maradjon bevézetenül, mely azt bizonyítaná, hogy István király serege nem győzhetetlen. Felkiáltanak mindnyájan, szilárdan ki kell tartanunk és vagy mindnyájunknak meg kell halnunk, vagy megölt bajtársaink elvesztését és sebesülteink fájdalmát az ellenség elveszésével enyhíteni.

A király miután megtudta a Zavolociánál történeteket, Károli Istvánt 800 gyaloggal odaküldi s az ostromlók számát növeli.

Maga midőn már a hó beborította táborát s a hideg és éhség az igásbarmokat is kezdette veszélyeztetni: miután a várakat megerősítette s az egész vidéket lovas és gyalog erős őrséggel megrakta, Litvániába visszatérni akarván, Polociába utazását hivatalosan kihirdeti.

Ezen úton vezette az oroszok fejedelme is seregét a fennebbi időkben azon város (Polocia) megvételére. A király elindulásának híre elterjedvén, a követek hevesen kezdték kérni, hogy kihallgassa őket s engedje meg, hogy a békéről megint szólhassanak. Remélik, hogy ha szólhatnak, az igen nagyfontosságú leend a béke befejezésére. A király kihallgatván őket s megértvén a követek ígéreteit, az egész ügy elintézését Lengyelországba utasította, (t. i., hogy ott fogja eldönteni) s a követeknek rendelte, hogy ötet kövessék s október 7-én (nonis octobris) a meghatározott úton Nevellából megindul.

Polociáig az út — 120,000 lépés — erdős volt, de részint gyakori tavak, részint terméketlen föld miatt alkalmatlan. Miután tehát ki volt adva a parancs, hogy mindenki annyi eleséget és takarmányt szerezzen, a mennyi Polociáig elég legyen, útnak indulnak. Nem kevesen azonban fáradtság, hideg és éhség miatt elgyengült lovaikat elhagyták. Litvániához már elérkezett a király, midőn meghallotta, hogy a mieink elfoglalták Zavolociát. Mert az oroszok, midőn látták, hogy a mieink új erőt nyertek az ostromra s minden erejüket összeszedve bátor elszántsággal tűrik az ostrom minden kellemetlenségét; s azt sem remélték, (a mint azután mondották) hogy a dicsvágyó nemzet be nem végezve az ostromot

el fog távozni: a várost feladták, s a boszus katonák ellen nagy-nehezen megvédeve, bántatlanul elbocsáttattak. A király a magával hordozni szokott katonáit is téli szállásra bocsátja s meghagyja, hogy minden alkalomra figyeljenek, s tudják meg, hogy ő, mihelyt a muszka a határszéleken valamit tervezni kezd, Oroszországba fog menni.

Igy előre gondoskodván és elintézvén mindent, november 3-án nagy útazás után Vilna városába érkezett, hová három nap múlva Amhát hírnök a töröktől, követek a tatároktól jöttek. A török a tanácsba vezetettve, először szerencsét kívánt császária nevében a győzelemért; másodsor pedig intette, hogy az eddig köztük volt barátságot ezután is tartsák meg líven és szilárdan mindketten. És ha a Persa háború ideje alatt az ő határain a bécsi király (így nevezi ugyan is a török a római császárt) valami ellenséges mozdulatot tesz, azt a király barátságok és testvériségek jogánál fogva akadályozza, fékezze meg.

A tatárkövetek meghajtván térdeiket alázatosan beszéltek. Beszédjük tartalma ez volt: hogy uralkodójok (imperatorem) üdvözli a jól és szerencsésen viselt háború alkalmából; másodsor, hogy vele állandó békét kíván kötni; végre, hogy a muszkák ellen annyi segílyt ígér, a mennyit a király kíván.

A király a körülmények szerént mindkét fejedelemnek választ adván, követeiket elbocsátotta. Vége.

KONCZ JÓZSEF.